

**ФОРМУВАННЯ АГРАРНИХ ПРОГРАМ УКРАЇНСЬКИХ
СОЦІАЛІСТИЧНИХ ПАРТІЙ НАДДНІПРЯНЩИНИ
НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

У статті висвітлюється процес виникнення та становлення аграрних програм українських соціалістичних партій в підросійській Україні. Здійснюється аналіз проектів програм РУП, УСП та УСДС, їхніх газет і брошур, що були поширені напередодні та в роки революції 1905-1907 рр.

Ключові слова: політична партія, аграрне питання, Революційна українська партія (РУП), Українська соціалістична партія (УСП), Українська соціал-демократична Спілка (УСДС), селянство, страйк, аграрний терор, соціалізм, селянський комітет, муніципалізація землі.

Початок ХХ ст. в Наддніпрянській Україні визначався активним процесом формування національних політичних партій. У зв'язку з цим розгорнулася робота, спрямована на теоретичне осмислення головних проблем розвитку суспільства. Українські діячі в політичних партіях і поза ними, перебуваючи в складних цензурних умовах Російської імперії, прагнули дати відповідь на основні питання життя суспільства: перспективи політичного розвитку, національне, аграрне та інші. На цьому етапі історичного розвитку визначалися напрямки суспільно-політичної думки, викристалізовувалися їхні ідейні концепції.

Важливе місце в громадсько-політичному житті підросійської України на початку ХХ ст. займав соціалістичний напрямок. Він був представлений діяльністю РУП, УСП, УСДС та УСДРП. Враховуючи те, що авторами даної статті вже охарактеризовано процес формування аграрної платформи УСДРП [1, с. 100-111; 2, с. 27-230], метою цієї публікації є висвітлення процесу формування програм вирішення аграрного питання представниками РУП, УСП і Спілки напередодні та в роки революції 1905-1907 рр.

Діяльність українських соціалістичних партій у розв'язанні аграрного питання знайшла часткове відображення в історіографії. Найбільше зробили у цьому відношенні П. Феденко [3], В. Головченко [4], Г. Касьянов [5], А. Павко [6] та О. Федьков [7]. Деяко особіно стоїть праця А. Ріша, де здійснено розширений, але часто прикрашений розгляд діяльності Спілки (А. Ріш був одним з провідних діячів УСДС) [8]. Проте зміст цієї роботи допомагає краще зрозуміти історичну ситуацію, мотиви дій учасників, в ній містяться документи, які досить повно характеризують практичну діяльність членів цієї партії. У радянській історіографії діяльність українських соціалістів частково висвітлено в узагальнюючих працях, але лише в контексті проблем суспільно-

політичного руху в Україні періоду напередодні та в роки першої російської революції. Отже, дослідження їхніх аграрних програм залишається актуальною і невирішеною проблемою. При висвітленні аграрних поглядів представників РУП, УСП та УСДС, ми використали друковані органи РУП — «Гасло» та «Селянин», УСП — «Добра Новина», УСДС газету «Правда» й додаток до неї «Листок Правди», відбитки яких зберігаються в Центральному державному історичному архіві у Києві. Нами опрацьовано брошури та вивозів партій, що друкувалися українською та російською мовами й поширювалися їх представниками в Україні.

Наприкінці XIX ст. відбувалася політична радикалізація в середовищі української інтелігенції і студентства. Напередодні II з'їзду українських студентських громад М. Русов заявив: «Нам не треба громад, нам треба партії» [9, с. 27]. Його ідею гаряче підтримав беззаперечний авторитет в інтелігентських колах Д. Антонович, який був визнаним керівником харківської студентської громади.

Революційна українська партія (РУП) стала першою соціалістичною партією, котра діяла в Наддніпрянщині на початку XX ст. Її засновниками були члени Харківської студентської громади Д. Антонович, М. Русов, Л. Мацієвич, Б. Камінський, О. Коваленко та інші. Вийшовши з українського студентського руху, РУП об'єднала діячів різних ідейних напрямків: від радикально-націоналістичного до соціалістичного. Згодом рухівці виробили власну соціалістичну доктрину, котра закликала «з одного боку, наслідувати терористичну діяльність народовольців, а з іншого — започаткувати масові організації робітництва (сільського) для боротьби проти соціального гніту» [5, с. 72]. На початку 1902 року РУП складалася з шести «вільних громад»: Київської, Харківської, Чернігівської, Полтавської, Лубенської та Чорноморської. У своїй діяльності вони були майже автономні [3, с. 28]. Тобто, партія створювалась на зразок харківського товариства «тарасівців». Така організаційна аморфність продовжувалась до 1902 р. Відгукуючись на заклик до боротьби за національне відродження, РУП об'єднувала молодь різних ідейних поглядів — марксистських, революційно-народницьких, національно-революційних і навіть шовіністичних.

Уже перші пропагандистські кроки РУП свідчили про її орієнтацію на селянство як найменш зденационалізоване, на роботу з тим середовищем, яке було «... ознакою українського соціалізму на перших етапах його розвитку» [5, с. 71]. Це зумовлювалося рядом обставин: робітничий клас був переважно російський або зрусифікований, і у робітничому русі міста панувала монополія РСДРП; у світогляді засновників РУП залишалися рештки народництва та набуті зв'язки української інтелігенції з селом. Вони усвідомлюва-

ли також, що майбутнє України — в українському селі, яке зберегло свій національний колорит і являє собою значний революційний потенціал для боротьби з самодержавством [10, с. 47-48]. Тим більше, рупівці з початку становлення вважали себе потужною політичною силою, особливо в розв'язанні аграрних проблем. Вони писали: «Зачипленне в самій болячій своїй точці, в селянсько-аграрних відносинах, воно (самодержавство. — Авт.) зразу почуло в РУП нового і небезпечного ворога» [11, с. 29].

Члени Революційної української партії не виокремлювали ті верстви населення, які складали її соціальну основу: усіх вони називали «робочий люд» або пролетарі. При цьому вони пояснювали, що це ті люди, які «втратили власність чи то на землю, чи на верстат який ремісницький, а працюють на панській землі, на панськiм верстатi» [12, с. 6]. Отже, соціальною базою селянських організацій партії були незаможні селяни, які становили більшість українського суспільства, та сільський пролетаріат. Рупівці намагались з'ясувати сутність проблем в аграрних відносинах та шляхи їх вирішення. У січневому номері «Селянина» за 1903 рік було вказано на негаразди в аграрному питанні: «А ось тепер і працювати на панів доводиться, і податки самим платити треба...» [13, с. 4]. Але основною проблемою визнавались все ж малоземелля та безземелля. Її витoki пов'язувалися з селянською реформою 1861 р.: «... от і вигадала панська рада таке, щоб людей на волю випустити, але землі не дати, або дати таку обмаль, щоб не можна було з неї прожити...» [13, с. 5].

Свої ідеї члени РУП поширювали серед українського селянства. Рупівці проводили агітацію за допомогою літератури, яку почали видавати з 1900 року. Першою партійною брошурою, яка мала програмний характер, була «Самостійна Україна». Її автор, М. Міхновський, хоча й не був членом партії, проте висловив положення, які поділяла частина рупівців. У брошурі проголошувалася головна мета — досягнення політичної самостійності України. В цьому члени РУП були солідарні зі своїми попередниками. У той же час питання соціально-економічного характеру не розглядалися.

Роботами, в яких вперше звернуто увагу на розв'язання соціально-економічних проблем, стали «Дядько Дмитро» та «Чи є тепер панщина?», авторами яких був Д. Антонович. Так, у брошурі «Дядько Дмитро» у популярній формі засуджувалася податкова політика російського царизму, її грабіжницький характер [14, с. 108]. При цьому зверталася увага на те, що основною формою боротьби, яка має вирішити цю проблему, є повстання, що призведе до встановлення «народного правління!» [14, с. 21]. Завершувалася брошура вказівкою, чого селяни мають домагатися і яким способом необхідно вести боротьбу зі своїми ворогами. «Вороги сильні...,

але ми — люди далеко сильніші... Ми повинні повстати не малим гуртом, не єдиним селом або волостю..., але вкупі, усі разом, як їден чоловік. От тоді-то ворогів наших шапками закидаємо і добудемо собі справедливу волю», — зазначалося в ній [14, с. 23]. У роботі «Чи є тепер панщина?» автор відзначає, що основними проблемами аграрного характеру залишаються високі податки та мінімальна оплата праці сільськогосподарських робітників [15, с. 5]. Розв'язати ці проблеми, на його думку, не можна поки «все не перейде до народу», що зможе забезпечити селян від пограбування їх панами [15, с. 39-40]. Ці брошури знаходили активний відгук серед селян і користувалися значною популярністю. Так, у нарисі з історії партії, опублікованому у часописі «Наш голос», зазначалося: «Обидва видання, написані з точки погляду інтересів працюючих мас, мали великий успіх, особливо серед селянства і в великій мірі спричинилися до відомих в історії російської революції харківсько-полтавських селянських розрухів» [16, с. 276].

На початку свого становлення РУП не визначилася з тактичними формами і методами вирішення аграрного питання. Партією пропонувалося навіть використовувати аграрний терор «для боротьби проти соціального гніту» (підпали поміщицьких і куркульських садіб, господарських споруд, поломка сільськогосподарських машин, калічення худоби, порубки лісу і потрави посівів, побиття наглядців, лісників, управляючих чи поміщиків і т.п.). Тим більш важливе значення у становленні аграрних поглядів РУП відіграли масові селянські виступи 1902 р. у Харківській і Полтавській губерніях, у яких рупівці взяли активну участь. Тут вони вели плідну революційну агітацію ще з середини 1901 р. Жандармські чиновники відзначали пізніше, що повстанню передувало «ходіння в народ» кількох інтелігентів та розповсюдження серед селян Полтавщини й Харківщини значної кількості революційної літератури на «малоросійському наріччі» [17, с. 278]. Видання РУП поширювалися в селах Київської, Волинської, Подільської, Чернігівської, Полтавської і Харківської губерній. В. Дорошенко був впевнений, що розрухи 1902 року на Харківщині та Полтавщині були викликані агітаційною діяльністю РУП та її літературою: «Дядько Дмитро», «Чи є тепер панщина?» та «Власна земля» [18, с. 12].

Рупівці однозначно позитивно ставилися до цих подій. Так, спроба засудити виступи на Полтавщині й Харківщині в 1902 році на Пекоріївському волосному сході (Київщина) знайшла свою оцінку в одній із відозв партії. У ній говорилося: «Сором, сором нам не за бідних Полтавців, а за покірних Пекоріївців, і гірко нам не за мучеників Полтавців, а за покірних Пекоріївців! І слава і честь Полтавцям-героям, і ганьба та неслава Пекоріївцям трусливим» [19, с. 300].

З самого початку діяльності РУП стояла на соціалістичних позиціях. А відмінність від інших політичних партій полягала в тому, що вона носила аграрно-соціалістичний характер. «Соціальна справа України має переважно аграрний характер, і це застерігає для неї певний напрям, це накладає одну з найголовніших різниць її від соціальної справи інших країн», – зазначалося в передовій статті часопису «Гасло» [20, с. 1]. А у відозві Чернігівської «Вільної громади» РУП читаємо: «Насамперед цілком ясно стало, що революційний рух поміж селянами є не тільки можливим, але й konieczним після економічного розвитку для усунення спільного ворога – самодержавного уряду, і досягнення соціалістичного ідеалу» [21, с. 30-31].

Отже, зміст перших брошур РУП свідчив про те, що в основі поглядів її членів лежали аграрно-соціалістичні ідеї. На початковому етапі діяльності партія пропагувала терористичні методи боротьби, орієнтувалася на селян, поширювала серед них літературу виключно українською мовою.

Слабкою стороною РУП у період її становлення була відсутність власного програмного документа, котрий визначав би проміжні й кінцеві завдання партії. Від засад, проголошених у брошурі «Самостійна Україна», рупівці відмовились. Лише на початку 1903 р. варіант такої програми запропонувала Київська «вільна громада». У серпневому випуску часопису «Селянин» за 1903 рік було надруковано основні її положення. В аграрному питанні програма орієнтувалася на захист інтересів дрібного селянства та сільського пролетаріату, вимагаючи ліквідації викупних платежів, конфіскації монастирських та удільних земель, скасування всіх повинностей і податків з селян, повернення відрізків та ліквідації громадської поруки» [22, с. 3-4]. Важливим було питання щодо ролі громади (общини) у житті селянина. Рупівці виступали за ліквідацію громадського (общинного) ладу. Вони наполягали на тому, «щоб громадянин не залежав від громади і міг вільно розпорядитися своєю землею, щоб мав право по своїй охоті продавати і купувати землю» [22, с. 3-4]. На їх думку, селянин мав стати повноправним власником своєї землі, незалежним від громади. Але це стосувалося не тільки самого селянина, але і його частини в громадській власності: «Так само вимагаємо, щоб в тих околицях, де вже земля належить громаді і щороку бувають переділи землі, щоб так було вільно кожному громадянину, коли він того схоче, виступити з громади і забрати свою частину землі і орудувати нею, як сам захоче...» [22, с. 5-6]. Отже, визначаючи європейський шлях аграрної революції, керівництво РУП вбачало в селянській громаді (общині. – В.Д.)* та общинному землекористуванні пере-

* Адміністративне об'єднання селян з примусовим землеволодінням і круговою порукою; поземельне селянське об'єднання, а також збори членів цього об'єднання; об'єднання людей, що ставить перед собою певні спільні завдання.

житки минулого та виступало проти їхньої ідеалізації есерами. На думку рупівців, остаточну ліквідацію общини варто було доповнити скасуванням сервітутів та чиншу.

Однією із аграрних проблем, на яку звертали увагу рупівці, був нерівномірний розподіл землі. З одного боку, існували державні, удільні, церковні, монастирські і поміщицькі великі володіння, а з іншого — малоземелля значної частини селянства. Тому вважалося, що конфіскація удільних і монастирських земель, ліквідація общини зробить селянина власником землі, створить можливість її купівлі і продажу. Щодо поміщицьких земель, то РУП не виступала за їхню негайну конфіскацію. Передбачалося обкласти податком поміщицькі господарства, «щоб повернути всі гроші, сплачені селянами» у вигляді викупних платежів за реформою 1861 року [22, с. 7]. Рупівці виступали за усупільнення конфіскованих земель: «Ми домагаємося, щоб уся земля належала усім людям, цілій громаді...» [22, с. 3]. Отже, конфіскована земля, згідно з програмою РУП, мала перейти у власність усієї громади, суспільства і стати «народним скарбом». Ці землі передбачалося передати в оренду, а гроші, отримані за неї, використати на громадські потреби. Землі здавались в оренду за трудовим принципом: «...щоб кожен обробляв землі, скільки подужає, і щоб землю міг брати лише той, хто власними руками її обробляє» [23, с. 7]. При цьому рупівці не поділяли ідею зрівняння у праві власності на землю. Так, у часописі «Селянин» читаємо: «Бо з того рівняння землі не може бути для нас великої користі. Справді, нехай би поділяли рівно землю, що з того вийшло б? Через два-три роки у одних народились би нові діти, у других сім'ях помирали б деякі родичі, та знов не було б рівності і знов повернулось би старе лихо, що в одного недостає землі, в другого забагато» [24, с. 6].

Отже, в 1903 році було розроблено перший проект програми РУП, в якому важливе місце відводилося вирішенню аграрного питання. Підходи до нього докорінним чином відрізнялися від тих, які пропонували російські соціал-демократи. Найдоцільнішим, на думку останніх, було скасування, за допомогою селянських комітетів, залишків кріпацтва після селянської реформи 1861 року і, особливо, повернення «відрізків» [25, с. 307-317]. На відміну від РСДРП, яка декларувала право націй на самовизначення, рупівці ставили за вдання досягнення національно-територіальної автономії України.

Однак подальший процес вироблення ідейно-теоретичних засад РУП та її організаційної розбудови був перерваний масовими арештами активістів партії наприкінці 1903 року, внаслідок чого жандармерії вдалось майже цілком знищити Харківську, Київську та Полтавську вільні громади» [6, с. 73].

Важливе місце у вирішенні аграрних проблем займало питання форм та методів боротьби. Ми вже звертали увагу на

те, що на початку діяльності рупівці пропонували застосовувати аграрний терор. Однак РУП еволюціонувала в напрямку до соціал-демократичних ідейних засад і з набуттям досвіду пропагандистської та практичної діяльності визначилася у поглядах на форми і методи боротьби, обравши характерні для політичних партій цього типу. Серед останніх найважливіше місце відводилося сільськогосподарським страйкам. Рупівці вважали їх найефективнішою формою боротьби. Розповсюджуючи серед селян агітаційну літературу українською мовою, на відміну від інших партій, РУП успішно працювала на селі, пропагувала свої ідеї та революційну тактику. В одній із брошур, зверненій до селян, зазначалося: «Страйк і бойкот – то в наших обставинах два наймогутніші засоби до боротьби з панамі» [26, с. 11].

Поряд із загальними відомостями про страйк у «Селянині» друкувались статті про розгортання страйків в Україні. Зокрема, у першому числі часопису містилася стаття «Шандрівський страйк», у якій наводився загальний опис страйку у селі Шандрі Канівського повіту Київської губернії. Організаторами страйку під час жнив виступали 22 селянина. Вони вирішили не ходити до пана на роботу за стару плату і відмовляти від цього односельчан. Страйкарі поставили застави, щоб не пускати штрейкбрехерів до роботи, і попередили про страйк селян із сусідніх сіл. Виступ тривав більше тижня і закінчився перемогою. «Селянин» писав: «Коли боротися страйками далі, то можна здобути не тільки кращих заробітків від панів, але й зовсім змусити панів спродувати свої землі та забиратися десь далі, і нічого не вдіють проти страйків, бо ж не мають права вільних людей силою до роботи наганяти» [27, с. 4-5].

Вказуючи на досвід західноєвропейських країн, зокрема Німеччини, члени РУП зазначали: «Найкраще боротися робітникам у вільних краях, де є політична воля, себто закони дозволяють боротися за краще життя» [26, с. 5]. Вони позитивно оцінювали значення демократії, тому й підкреслювали: «Отже, коли б робітники мали в своїх руках владу, щоб самим встановлювати закони, вони тоді найшвидше переробили б усі порядки» [26, с. 5]. Однак автори не вказували, як до цього ладу треба прийти: чи через революцію, чи через загальне виборче право.

На початковому етапі становлення партій важливе значення мали погляди окремих їх членів. Так, Д. Антонович рішуче виступав проти ідей, які існували серед європейських марксистів на селянство як реакційну силу, і солідаризувався з ППС, ПСР і Аграрно-соціалістичною лігою щодо ведення революційної агітації на селі [28, с. 43]. Він розраховував агітувати за проведення сільськогосподарського страйку як «єдиного засобу» «інтелектуальної боротьби».

Разом із тим, на його думку, Росія повинна піти європейським шляхом аграрної революції («від громадсько-феодального устрою до капіталістичного»). Тому він вважав, що селянська община та общинне землекористування є пережитками феодалізму і рішуче виступав проти есерівської їх ідеалізації. Д. Антонович вважав, що остаточну ліквідацію общин слід було доповнити скасуванням решти залишків кріпацтва — сервітутів, чиншу тощо [28, с. 44]. Це забезпечило б найсприятливіші умови для капіталістичного розвитку сільського господарства. Тим самим керівництво РУП в аграрному питанні обстоювало вимоги, які багато в чому співпадали з аграрною програмою РСДРП.

Таким чином, підготовка та проведення страйків як основної форми боротьби у вирішенні аграрного питання було позитивним моментом, адже це був більш цивілізований метод досягнення мети — боротьби за покращання умов наймання в економіях поміщиків, — ніж терористична діяльність, що декларувалася на початковому етапі формування програми РУП.

В 1900 році в Києві було засновано Українську соціалістичну партію (далі — УСП), засновником та ідеологом якої був Б. Ярошевський. Члени цієї партії висували ідею побудови соціалістичного суспільства та пропонували використовувати різноманітні тактичні засоби боротьби за реалізацію програмних положень: від просвітницької роботи серед населення до всенародного збройного повстання. Розробляючи теоретичні засади своєї діяльності, УСП вбачала свою соціальну базу в міському пролетаріаті, але на практиці це були селяни і сільські робітники. Основним регіоном діяльності партії була Київська губернія. Однак широкою масовою роботи члени УСП не проводили. У цей період українські соціалісти тільки розробляли власну ідеологію і тому зазначати на конкретних ідеях у розв'язанні проблем суспільного характеру не можна. У «Нарисі програми української партії соціалістичної», виданому в серпні 1900 року, земельне питання соціалісти пропонували вирішувати через «поступове усупільнення землі, средств (знарядь) продукції і средств комунікації...» [29, с. 44].

Певну конкретизацію поглядів українських соціалістів знаходимо у їхній періодіці. Так, в своєму друкованому органі «Добра Новина», котрий вийшов у березні 1903 року, члени партії, хоч і не виокремлювали аграрне питання, однак вважали селянство активним суб'єктом історії: «І ті Україною повинні правити, котрі працюють, а не лежебоки» [30, с. 4].

Подібність поглядів на вирішення багатьох проблем суспільно-політичного життя призвела до об'єднання РУП та УСП у червні 1903 року. Очільники цих партій були переконані, що аграрні проблеми слід було розв'язувати тільки шляхом запровадження соціалістичного ладу, намагалися знайти причини неефективної політич-

ної діяльності своїх попередників: «Селяни та сільські робітники, що брали участь у розрухах, не думали про те, що треба завести інший лад, котрий зробив би неможливим панський утиск, який раз на завше знищив би панування одного чоловіка над іншими» [31, с. 5]. Однак внаслідок непорозумінь між представниками цих партій їхня співпраця була недовготривалою, і в грудні 1903 року УСП відокремилася від РУП. Згодом, після короткочасного самостійного існування, на початку 1904 року, більшість членів УСП вступили до Польської соціалістичної партії [32, с. 29].

Таким чином, діяльність РУП, що була найбільш масовою українською політичною партією на початку ХХ ст., характеризувалася виникненням і становленням її ідейних положень, в яких важливе місце посідало аграрне питання. Фактично це була перша чітко сформульована політична програма з селянського питання, в якій зазначалися цілі та методи його розв'язання. Проект програми партії передбачав два етапи у вирішенні земельного питання – буржуазно-демократичний та соціалістичний. Складовою частиною програми була концепція політичної організації селянства, що визначала форми його боротьби, серед яких основним визначався страйк. Важлива роль відводилася питанням власності на землю населення та громади. У цей період робилася спроба об'єднання РУП і УСП для розв'язання різноманітних проблем суспільного життя. Варто також відзначити, що РУП була єдиною на той час українською партією, котра зайнялася активною революційною пропагандою серед селян.

Наприкінці 1904 р. відбувся розкол Революційної української партії (РУП), внаслідок якого виникла ще одна політична партія в Наддніпрянщині Українська соціал-демократична спілка (далі – УСДС або Спілка). Однією з причин, що призвела до розколу, на думку дослідників, була неспроможність РУП конкурувати з РСДРП та есерами напередодні першої російської революції. Тому організатори Спілки ставили за мету «використання політичного потенціалу РСДРП для активізації визвольного руху в Україні шляхом організаційного об'єднання з нею» [4, с. 46]. Це стало передумовою утворення нової політичної сили в Україні. Серед провідних діячів УСДС були М. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський, П. Канівець, П. Крат, В. Мазуренко, П. Тучапський та інші.

Спілка виступала проти політичної автономії України і засуджувала національно-культурницьку діяльність РУП. УСДС тісно співпрацювала з РСДРП та Бундом. Ця співпраця призвела до того, «що вона поступово почала втрачати своє специфічно українське обличчя і врешті стала звичайною обласною організацією меншовицького напрямку» [33, с. 40]. Хоча видається слушною думка відомого українського історика М. Слабченка, який

зазначав, що «... Спілка була самостійною партією на Україні, хоч формально залежала від РСДРП, куди входила, як автономна одиниця» [34, с. 241].

В добу першої російської революції Спілка перетворилася у серйозний політичний чинник. Враховуючи те, що УСДС досить активно діяла в селах України, охарактеризуємо її погляди на шляхи вирішення аграрного питання на початку ХХ ст., яке було тоді чи не найболючіше у суспільстві.

Діяльність партії поширювалася в основному на Київську, Волинську, Подільську, Полтавську та Чернігівську губернії, особливо на їх сільські райони. Центрами, які об'єднували навколишні села були Васильків, Біла Церква, Житомир, Вінниця, Лубни та інші. Соціальною опорою Спілки були не тільки сільські робітники, але й селяни. При цьому «не тільки ті селяни, які не можуть вижити без заробітку у капіталістів-поміщиків, а й такі, які мають стільки землі, що як-небудь можуть вижити з неї» [35, с. 4]. Спілчани вважали також, що в своїй щоденній роботі слід орієнтуватися і на селянина-середняка. Представники цієї партії керували селянськими страйками та розробили власну про аграрних перетворень.

Причинами аграрних проблем початку ХХ ст. спілчани вважали малоземелля й безземелля, високі викупні платежі, встановлені для селян. «В нас обмаль землі, уся вона в царських, панських та дукарських руках, а й ті наші наділи, що безкраю платимо викуп за них, поділились та виродились...» [36, арк. 1] — зазначалось у листівці, видрукуваній Спілкою. Важким тягарем для селян були також податки [36, арк. 1]. Однак, характеризуючи аграрні відносини, члени Спілки акцентували увагу на становище сільських робітників. «Руйнувалось селянство, та вкупі з тим складалась нова сила, нова кляса — робітнича кляса пролетарів, що живе з продажі праці та витворює усей крам, усе добро панське» [37, с. 1], — читаємо в «Правді». Важливу увагу приділялося питанню експлуатації робітників. Оцінюючи становище сільських робітників, спілчани називали його «новою панщиною» і зазначали: «... робітники тільки якийсь час заробляють собі, а останню працю мусять дарувати капіталістові» [38, с. 1].

Важливою складовою аграрної програми Спілки була її тактика боротьби. Члени УСДС виступали рішучими противниками аграрного терору, який був дуже популярним серед селянства, й зазначали: «... все це не може поліпшити долю селян, поки панує теперішній лад, поки над народом по всій волі панують цар і його чиновники» [38, с. 1]. Для боротьби з повсякденною експлуатацією робітників та селян членами УСДС пропонувався, на їхню думку, найкращий засіб для протидії — страйк. Це була мирна, цивілізована форма захисту економічних інтересів сільських тру-

дарів. «Виставляйте свої вимоги і мирно, без бійки, без грабування домагайтесь свого права. Ви нічого злочинного не чините, безчинства не заводите, ви тільки вимагаєте того, що вам по праву належить» [39, арк. 1], – підкреслювалося в одній з листівок УСДС. А члени Уманського комітету в своєму зверненні «До селян» нагадували про наслідки виступів у містечку Коржовій, що мали трагічний характер [39, арк. 1]. В своїх брошурах, відозвах, листівках спілчани зазначали, що основною формою боротьби повинен бути страйк, тому вони детально інструктували, як його необхідно готувати та проводити. «Необхідно годі (завчасно. – Авт.) готуватися, об'єднуватися, домовлятися – тільки тоді страйк пройде добре» [40, арк. 1], – вказувалося в одній з відозв. Для цього слід створювати в кожному селі союз, щоб в нього «... ввійшли всі, хто йде працювати до пана, і ті що поденно, і строкові – головне всі робітники» [40, арк. 1]. Вони вважали, що кожний такий комітет повинен мати свою кошти, які збираються щотижня, для витрат срізую та допомоги бідним селянам. Крім того, члени Спілки пропонували об'єднуватися представникам всіх комітетів округу для подальшого солідарного проведення страйку. Для того, щоб «... обговорити, порадитися, чого вимагати від панів, якої плати, якого снопу» [40, арк. 1]. Цей обраний комітет і повинен здійснювати загальне керівництво страйком.

В «Листку Правди», який вийшов у червні 1905 року, вміщено листа сільських робітників Сквирського повіту, в якому вони з'ясовували причини невдач проведених страйків на Київщині. «Правда, що страйками нічого ми не добилися, а все через те, що не трималися ми дружньо, як міські робітники; із одного села в інше йдемо перебивати страйк, та й не розумієм того, що цим самим і себе в панське ярмо пхаєм й інших. Довго ми ходили куди пан велить, довго робили як пан скаже – не звикли ще дружньо самі за справу братися» [41, арк. 84], – читаємо в газеті. Тому, виходячи з цього, члени Спілки уточнювали: «Нам треба змовитися скрізь – по селах, село з селом, по базарах, по економіях, призначати платню щоденно, біля машини то що, скільки годин роботи на день, та про все інше – про хату, або харчі змовитися усім» [42, арк. 1. зв.]. Але в кінцевому рахунку вони підсумовували: «... нам треба усім одностайно й мирно кидати роботу, не розбивати машин, не руйнувати економії, заводів тоді не можуть вони чіпати нас» [42, арк. 1. зв.].

Основними сільськогосподарськими кампаніями, під час яких спілчани закликали проводити страйки, були весняні польові роботи, а також роботи при викопуванні буряків, під час сіножаті, збиранні врожаю. Так, у зверненні «Товариші сільські робітники і селяни!» вони зазначали: «Тому необхідно зараз же почати готуватися до боротьби під час польових робіт. Будемо

вже тепер змовлятися цілими селами і пов'язувати одне з іншим, будемо збиратися, обговорювати свої потреби і виробляти вимоги. Змовившись і чесно сплативши, ми в самий розгар кинемо роботу, влаштуємо страйк і висунемо свої вимоги» [43, арк. 1. зв.]. Звертаючись до робітників на цукрових заводах, члени УСДС не тільки радили, як слід підготувати і провести страйк, але й вказували на те, коли це слід роботи — коли розпочнетесь викопування цукрових буряків [44, арк. 1. зв.].

Пропаганда мирних методів боротьби знайшла своє відображення в діяльності Спілки щодо організації Всеросійського селянського союзу. Так, в першій половині листопада 1905 року селяни села Озерної Васильківського повіту на Київщині «... під керівництвом колишнього політичного засланиця Меленевського (М. Меленевський — лідер Спілки. — Авт.), розбуркали революційну активність чиншовиків села Потіївки, зорганізувавши відділ Селянської Спілки» [45, с. 207]. При цьому серед селян поширювалися листівки, в яких вони закликали брати участь у з'їзді виборних щодо організації ВСС. Однак в кінці грудня вищезгадану організацію було ліквідовано [46, с. 207]. Відомим фактом діяльності членів УСДС була організація ВСС у селі Ольшаниця. На одному з мітингів що відбувся 3 листопада 1905 року, селяни обрали двох делегатів на з'їзд Всеросійського селянського союзу. А кількість організованих членів селянського союзу сягала тоді 70 осіб [42, арк. 2]. Організація ВСС в Ольшаниці виникла під впливом соціал-демократів. Про це зазначав ольшаницький делегат у своєму виступі на з'їзді ВСС [46, с. 269]. Крім того, в Ольшаниці та навколишніх селах поширювалася соціал-демократична література, особливо видання УСДС [42, арк. 11].

Члени Спілки в своїх відозвах висували вимоги, які, на їхню думку, покращать становище сільських робітників. Вони закликали не виходити на роботу за низьку платню, пропонували встановити 8-ми годинний робочий день, вимагали покращення харчування та житлових умов [47, арк. 1. зв.]. «Отак домагаймося кращих умов, щоб бути людьми та придбати хоч трохи яснійшої долі. Одноставно ставаймо, а де не захочуть нам дати чого вимагаємо — там годі робити, прокляття на ту економію, хай все пропадає і хліб, і скотина, заки не буде того що бажаєм... почнем страйкувати та таки приневолим покинути старе грабування» [47, арк. 1. зв.], — читаємо у відозві УСДС.

Однак радикальне вирішення аграрного питання члени Спілки пов'язували з революцією, яка мала призвести до корінної зміни ситуації на селі. Щодо майбутнього володіння землею, спілчани пропонували: «Уся земля казенна, кабінетська, удільна, монастирська, церковна і уся земля і поміщиків, купців та інших власників повинна бути відібрана без усього викупу на користь

усього народу». Недоторканими залишалися тільки землі дрібних власників і селян [48, арк. 1. зв.]. Як і меншовицька фракція РСДРП, спілчани підтримували ідею муніципалізації землі — передачу її в розпорядження органів місцевого самоврядування.

Розгляд земельної справи на місцях повинен був здійснюватися «селянськими комітетами», які обирали самі селяни. «Щоб прирізати мужикам землі та обміркувати в «Селянських комітетах» усю земельну справу» [49, с. 5], — зазначається у «Правді». Фактично, на думку членів Спілки, ці комітети ставали розпорядниками землі на місцях. Крім того, члени УСДС зазначали, що «... місьцеве населення через своїх виборних вирішує, які землі і якими ділянками роздавати в користування усім селянам, кожному в окремоті і на яких землях вигідніше вести господарство під керівництвом або виглядом народних виборних» [50, арк. 1]. Вони вимагали також скасування викупних платежів на землю, «... і крім того уряд повинен повернути селянам усі ті гроші, які раніше забрано з них за їхню землю» [35, с. 7].

Однак здійснення цих заходів «селянськими комітетами» було перспективою. Її досягнути можна тільки революційним шляхом. Тому спілчани рекомендували: спочатку «... скільки можем зброї [заготовуємо] та обміркуємо у купі з городськими робітниками соціал-демократами, як захопити казенні склади оружжя та порохови погребі... та як прихилити до себе солдатів, — тоді не тільки правда, а й сила буде за нами» [51, арк. 1. зв.]. Отже, першою справою селянських комітетів ставало озброєння сільських робітників та організація збройного повстання. Без нього «... та без наших мужицьких комітетів не добитись скликання настоящего Всенароднього Учредительного Собрания та не добитись від Учредительного Собрания закріплення землі за нами, без усякого викупу» [51, арк. 1. зв.]. Спілчани пояснювали, чому необхідна збройна боротьба з царизмом: «... цар і його чиновники не захочуть по своїй волі її скликати (Конституційну Раду або Установчі Збори — Авт.) і тоді по всій Росії підійметься народ, щоб силою, з зброєю у руках, примусити царя її скликати» [49, с. 3], — читаємо в газеті «Правда». Спілчани закликали селян і сільських робітників до революції. «Узброюємось та іднаймось товариш до товариша, село до села, щоб ми готові буди прилучитись до городсь робітників, соціал-демократів. Набираймось сили, руйнуємо царську силу!» [52, арк. 1. зв.], — зазначалося в одній з листівок партії. Після ліквідації самодержавної влади царя на всій території держави передбачалось встановити демократичну республіку, яку представлятимуть Всенародні Установчі збори. Вони на основі закону й повинні створити «селянські комітети», що далі вирішуватимуть земельне питання.

Однією з причин, які зумовили створення селянських комітетів, була, на думку членів Спілки, незадовільна діяльність цар-

ських та панських комітетів. Це пояснювалося насамперед тим, що вони складалися, в основному, з чиновників та поміщиків, які, зрозуміло, не були зацікавлені у вирішенні земельної справи на користь селян. Крім того, спілчани вважали, що «по цих комітетах замість того, щоб в'янути дійсні причини занепаду хліборобства... почали обмірковувати справу з того боку, що мовляв, селяне самі своїому лихові винні» [37, с. 10]. Виходячи з цього, вони робили висновок: «Тіль наші власні «Селянські комітети», в яких сидітимуть вибрані нами самими люде можуть обмірковувати поправді наші сільські справи, земельну та інші, та пособити нашому горю» [37, с. 11]. А поки будуть створені ці комітети «... селяни мусять зараз же робити про це приговори на сходах, мусять виганяти від себе всяке начальство, мусять відмовлятися платити всякі податки і виповняти всякі повинності» [38, с. 10]. Спілчани пропонували також заздалегідь вирішити питання поділу землі, а потім вже «селянські комітети» затвердять або спростують ці рішення [49, с. 5]. Таким чином, члени УСДС стояли на позиціях примусового одібрання усіх земель на користь селян та сільських робітників, яка передавалася їм у користування. Вони відкидали ідею викупу землі. «Селянські комітети» ставали тим інструментом, який остаточно вирішить усі аграрні проблеми.

Організація роботи Спілки серед сільського населення характеризувалася виконанням її членами усіх положень Статуту УСДС. Так, в ньому зазначалося, що в кожному населеному пункті створюються місцеві союзи, які підпорядковані обласним комітетам і головному комітету Спілки [53, арк. 1]. Кожний союз «веде усю місцеву соціал-демократичну роботу, має касу, бібліотеку, приміщення для зібрань, лекцій, читань, виписувати партійні видання тощо» [53, арк. 1]. Основними формами їх діяльності були пропаганда, агітація, поширення партійної літератури, створення клубів, бібліотек. Одним з прикладів організації такої роботи є звернення Головного Комітету «До товариші соціал-демократів, які працюють серед сільського населення Полтавської губернії» [53, арк. 1]. В ньому, крім усіх зазначених форм роботи, пропонувалося також і проведення конференцій, в порядку денному якої обов'язково повинні розглядатися аграрне питання та ставлення до Всеросійського селянського союзу [53, арк. 1]. В іншій відозві під назвою «Лист до семінаристів-українців» зазначалося: «Працюйте серед селянства по тій програмі, яку дає українська частина РСДРП, ... пояснійте селянству, що таке демократична республіка і які великі зміни вона внесе в долю селян» [54, арк. 1. зв.].

Важливе значення в діяльності Спілки з вирішення аграрного питання займала робота серед селян та сільських робітників напередодні й в період діяльності другої Державної Думи. Члени УСДС вважали її засобом народної боротьби з самодержавством

за землю і волю, а «не засобом заспокоєння народного гніву» [54, арк. 1. зв.]. Спільчани засуджували діяльність лібералів у першій Державній Думі за те, що вони висували ідею викупу землі, здійснення поступових заходів у вирішенні аграрної проблеми [54, арк. 1. зв.]. Вони активно проводили пропаганду серед населення. В своїх відозвах і листівках спільчани розміщували виборчі програми, що стосувалися й вирішення аграрного питання. Так, діячі Спільки продовжували обстоювати шлях муніципалізації землі, залишаючи землю тільки дрібним власникам та селянам. Земля, за їх вимогами, переходила без викупу у користування селян. Щодо великих господарств, то пропонувалося залишати тільки ті, які працюють ефективно, а інші – ліквідувати. «Сільські робітники, як і міські, повинні працювати не більше 8 годин і все їх життя повинно бути покращене відповідно їх вимогам» [55, арк. 2], – зазначали спільчани. Однак для того, щоб вирішити усі ці справи Державна Дума повинна скликати Установчі Збори, які на думку членів Спільки, є повновладною Державною Думою, тобто такою, що самостійно має право приймати важливі рішення [51, арк. 1. зв.]. В прокламаціях «До виборців від соціал-демократів» та «Кого обирати в Державну Думу», члени УСДС закликали селян голосувати за соціал-демократів тому, що вони боряться за «землю і волю», вчать селян, як зменшити оренду, як збільшити заробітну плату, несуть світло і розуміння в село [55, арк. 1].

Депутат другої Державної Думи від Спільки М. Вовчинський в своїх спогадах зазначав, що основними формами роботи Спичинського гуртка УСДС (на Київщині) було проведення сходок та читання літератури [57, с. 82]. А під час проведення передвиборчої кампанії спичинецькими спільчанами, разом з представниками навколишніх містечок, було утворено «об'єднаний комітет». «Завдання комітету полягали в керівництві передвиборчою кампанією. Комітет виробив план як вести кампанію й встановив також кому, які райони об'їжджати», – згадував М. Вовчинський [57, с. 82]. Внаслідок активної роботи спільчан до Думи було обрано селян В. Сахно та М. Вовчинського. Загалом же на виборах до другої Державної Думи Спілька провела кілька послів, які ввійшли до складу соціал-демократичної фракції. Позиція їх щодо аграрного питання знайшла своє відображення у виступі селянина В. Сахна. Він вважав: «... щоб їм (селянам – Авт.) було дано землю і волю, щоб всі казенні, кабінетські, удільні, панські і монастирські землі були одібрані з примусом і без грошей» [58, с. 3].

Кінцевою метою своєї діяльності члени Спільки вбачали встановлення соціалістичного ладу, який «визволить їх на завжди від гніту дукарів-капіталістів» [35, с. 4]. При соціалізмі, на їх думку, «... земля та господарства не будуть за панами – хай весь народ буде господарем і по одному плану веде велике господарство, добрими маши-

нами, самими найкращими способами» [59, арк. 1]. Запровадження соціалізму можливо шляхом революції, яку слід проводити в два етапи. «І початок цього кінця покладе робочий люд, коли він повставши зробе політичну Революцію, щоб здобути порядкуванне народне. А це народне порядкування дасть йому волю злучитись й з'єднатись, що довести до краю свій визвол, щоб зробити соціальну Революцію» [44, с. 9], — зазначають члени УСДС.

Переворот 3 червня 1907 року призвів до запровадження політичної реакції на українських землях, яка не могла обминути Спілку. Після низки арештів припинилася діяльність Головного Комітету УСДС, а до кінця року ліквідовано майже всі її місцеві осередки.

Таким чином, Українська соціал-демократична спілка займала вагоме місце серед політичних партій, що діяли в Наддніпрянській Україні протягом 1905-1907 рр. Вона проводила активну роботу серед сільського населення, особливо Правобережної України. Членами цієї партії було розроблено власну програму перетворень у аграрній сфері, яка тісно була пов'язана зі змінами в політичному житті. Для захисту насущних інтересів сільських трударів Спілка пропонувала мирні методи боротьби, серед яких провідне місце відводили страйку. Вона передбачала встановлення демократичної республіки і передачу влади на місця «селянським комітетам», які мали розглядати усі питання, в тому числі аграрне. Спілчани висували ідею муніципалізації землі. Кінцевою метою своєї діяльності члени УСДС вважали встановлення соціалізму, який остаточно вирішить усі проблеми, в тому числі аграрну.

Список використаних джерел:

1. Дубінський В. А. Аграрне питання в програмних документах і відозвах РУП-УСДРП на початку ХХ століття / В. А. Дубінський // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : історичні науки. — Кам'янець-Подільський : Оіом, 2004. — Т. 13.
2. Дубінський В. А. УСДРП про шляхи розв'язання аграрного питання у між революційний період (1907-1917 рр.) / В. А. Дубінський // Український селянин : збірник наукових праць : матеріали VII Міжнародного симпозиуму з проблем аграрної історії, присвяченого 90-й річниці Української Держави гетьмана П. Скоропадського / [за ред. А. Г. Морозова]. — Черкаси : Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького, 2008. — Вип. 11.
3. Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. : курс лекцій / П. Феденко. — Подєбради, 1934.
4. Головченко В. І. Від Самостійної України до Союзу Визволення України : нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. / В. І. Головченко. — Харків : Майдан, 1996.
5. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ-ХХ століть: соціально-політичний портрет / Г. В. Касьянов. — К. : Либідь, 1993.

6. Павко А. І. Політичні партії, організації в Україні: кінець XIX — початок XX ст.: зародження, еволюція, діяльність / А. І. Павко. — К. : Іван Федоров, 1999.
7. Федьков О. М. Політичні партії і селянство в 1905-1907 роки (діяльність партійних та непартійних організацій в селах Правобережної України) : монографія / О. М. Федьков. — Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2007.
8. Риш А. Очерки по истории Украинской социал-демократической «Спилки» / А. Риш. — Х., 1926.
9. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів. 1897-1906. Українська студентська громада в Харкові і Революційна українська партія (РУП) / Ю. Коллард. — Торонто : Срібна Сурма, б. р.
10. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. : [пер. з англ.] / Б. Кравченко. — К. : Основи, 1997.
11. Гасло. — 1903. — Ч. 2. — Рік II. — лютий.
12. Селянин. — 1904. — Ч. 18. — червень.
13. Селянин. — 1903. — Ч. 1. — січень.
14. Дядько Дмитро. (Оповідання). — Б. М., 1900.
15. Чи є тепер панщина? — К. : Видання РУП, 1901.
16. Наш голос. — 1911. — Ч. 6-8. — квітень-травень-червень.
17. Українське питання в Російській імперії (друга половина XIX — початок XX ст.) // В. Ф. Верстюк, В. М. Горобець, О. П. Толочко. Україні і Росія в історичній ретроспективі : українські проекти в Російській імперії : нариси в 3-х томах. — К. : Наукова думка, 2004. — Т. 1.
18. Дорошенко В. Революційна Українська Партія. (РУП). (1900-1915 рр.) : нарис історії української соціал-демократичної партії / В. Дорошенко. — Львів-Київ : вид-во ЦК УСДРП, 1921.
19. Гермайзе О. Нарис з історії революційного руху в Україні / О. Гермайзе. — Б. м. : Книгоспілка, 1926. — Т. 1. Революційна Українська партія (РУП).
20. Гасло. — 1902. — Ч. 11. — листопад.
21. Гасло. — 1903. — Ч. 2. — рік II. — лютий.
22. Селянин. — 1903. — Ч. 8. — серпень.
23. Селянин. — 1903. — Ч. 7. — липень.
24. Селянин. — 1904. — Ч. 16. — квітень.
25. Ленін В. І. Аграрна програма російської соціал-демократії / В. І. Ленін // Повн. збір. тв. — К. : Держполітвидав, 1970. — Т. 6.
26. Страйк и бойкот. — Б. М. : вид. РУП, 1904.
27. Селянин. — 1903. — Ч. 1. — січень.
28. Головченко В. У боротьбі за вільну Україну (політичний портрет Дмитра Антоновича) / В. Головченко // Київська старовина. — 2002. — № 3.
29. Нарис програми української партії соціалістичної // Українські політичні партії кінця XIX — початку XX ст. : програмові і довід. матеріали / [упоряд. В. Ф. Шевченко та ін.]. — К. : Консалтинг, Фенікс, 1993.
30. Добра Новина. — 1903. — Ч. 3. — березень.
31. Добра Новина. — 1903. — Ч. 9-10. — вересень-жовтень.

32. Голобуцький О. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX — початку XX століття : дослідження / О. Голобуцький, В. Кулик. — К. : Смолоскип, 1996.
33. Гунчак Т. Україна перша половина XX століття. Норми політичної історії / Т. Гунчак. — К., 1993.
34. Слабченко М. Є. Матеріали до економіко-соціальної історії України (XIX ст.) / М. Є. Слабченко. — Х., 1927. — Т. 2.
35. Правда. — червень-липень-серпень. — 1905. — Ч. 6-7-8.
36. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі ЦДА України) — Ф. 838. — Оп. 2. — Спр. 854. — Арк. 1.
37. Правда. — січень. — 1905. — Ч.1.
38. Правда. — лютий. — 1905. — Ч.2.
39. ЦДА України. — Ф. 838. — Оп. 2. — Спр. 882. — Арк. 1.
40. ЦДА України. — Ф. 838. — Спр. 858. — Арк. 1.
41. ЦДА України. — Ф. 318. — Оп. 1. — Спр. 302. — Арк. 84.
42. ЦДА України. — Ф.838. — Оп. 2. — Спр. 876. — Арк. 1 зв.
43. ЦДА України. — Ф. 838. — Оп. 2. — Спр. 865. — Арк. 1 зв.
44. ЦДА України. — Ф. 838. — Оп. 2. — Спр. 869. — Арк. 1 зв.
45. 1905 рік у Києві та на Київщині // Збірник статей та спогадів / за ред. В. Манілова та Г. Маренка. — К., 1926.
46. Федьков О. М. «Знищити в селянському русі рису пугачовщини...» (політичні партії і Всеросійський Селянський Союз в Правобережній Україні у 1905 році) // Наукові праці К-ПДПУ. — Кам'янець-Подільський, 2002. — Т. 8(10).
47. ЦДА України. — Ф. 838. — Оп. 2. — Спр. 875. — Арк. 1 зв.
48. ЦДА України. — Ф. 838. — Спр. 863. — Арк. 1.
49. Правда. — березень. — 1905. — Ч. 3.
50. ЦДА України. — Ф. 838. — Оп. 2. — Спр. 863. — Арк. 1.
51. ЦДА України. — Ф. 838. — Оп. 2. — Спр. 879. — Арк. 1. зв.
52. ЦДА України. — Ф. 838. — Оп. 2. — Спр. 853. — Арк. 1 зв.
53. ЦДА України. — Ф. 838. — Оп. 2. — Спр. 856. — Арк. 1.
54. ЦДА України. — Ф. 838. — Оп. 2. — Спр. 871. — Арк. 1 зв.
55. ЦДА України. — Ф. 838. — Спр. 860. — Арк. 2.
56. ЦДА України. — Ф. 838. — Спр. 862. — Арк. 1 зв.
57. 1905 рік на Бердичівщині. Нариси і спомини. — Бердичів, 1926.
58. Рада. — 18 квітня 1907. — №91.
59. ЦДА України. — Ф. 838. — Оп. 2. — Спр. 859. — Арк. 1.

In the article the process of origin and becoming of the agrarian programs of Ukrainian socialistic parties lights up in Ukraine. The analysis of projects of the programs of RUP is carried out, USP and USDS, their newspapers and brochures which were widespread the day before and in the years of revolution 1905-1907

Key words: political party, agrarian question, Revolutionary Ukrainian party (RUP), Ukrainian socialistic party (USP), Ukrainian social democratic Union (USDS), peasantry, strike, agrarian terror, socialism, peasant committee, municipalization of earth.

Отримано 07.03.2010